

PAPER

TARIXIYLIK VA ZAMONAVIYLIK DIALEKTIKASINING METODOLOGIK ASOSLARI

Oripov Elyor Shavkatovich ¹, *

¹Qo'qon davlat universiteti Milliy g'oya va huquq kafedrasini mudiri

* oripov@kokanduni.uz

Abstract

Ushbu maqolada tarixiylik va zamonaviylik dialektikasining metodologik asoslari tahlil qilinadi. Muallif tarix va zamonaviylik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni va ularning jamiyat, madaniyat va inson tafakkuri rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi. Mazkur mavzuga oid yondashuvlar, tarixiy merosni o'zlashtirish va uni zamonaviy taraqqiyotga qo'shish usullari muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada dialektikaning ijtimoiy rivojlanishdagi o'rnini va ahamiyati ochib berilgan.

Key words: tarixiylik, zamonaviylik, dialektika, metodologik asoslar, jamiyat rivojlanishi, madaniy meros, ijtimoiy o'zgarish, tarixiy merosni o'zlashtirish

Kirish

Voqelikda jahon ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotida kechayotgan o'zgarishlar an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektik determinizmni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. XXI asrning boshlanishi turli davlatlarda millatlar va madaniyatlarning qorishuvi, jamiyatlarda etnomadaniy o'ziga xoslikka intilish kuchayishi kabi omillar bilan baholanmoqda. Yangi shakl va mazmundagi institutlarning vujudga kelishi voqelikdagi jarayonlarga aksiologik yondoshuvni zaruratga aylantirmoqda. Jahon ijtimoiy tafakkurida polifunksional aksiologik

munosabatni shakllantirish voqelikni ratsionalistik va praksiologik jihatlarini rivojlantirishning asosiy omili sifatida qaralmoqda. Bugun ma'naviy qashshoqlik, milliy chegaralarning yuvilishi, lokal an'ana va qadriyatlarning universallashtirish kabi destruktiv hodisalarning vujudga kelishi an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar dialektikasini ijtimoiy-falsafiy jihatdan o'rganishni taqazo etmoqda.

Asosiy qism

Bugun Yangi O'zbekiston strategiyasini barqaror taraqqiyotini ta'minlashda an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar dialektikasini metodologik asoslarini

Compiled on: November 18, 2025.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to *Advances in Science and Humanities* for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Shu ma'noda, Fransuz faylasufi G.O.Rikkertning "Hayotning qadriyati va madaniy qadriyatlar" asarida ta'kidlanishich, an'anaviy qadriyatlar jamiyatning tarixiy tajribasidan kelib chiqib, avloddan-avlodga o'tib keladi. Ular odamlarning xulq-atvorini, qarashlarini va hayot tarzini shakllantiradi. An'anaviy qadriyatlar jamiyat a'zolarining umumiy qadriyatlar tizimini shakllantiradi va ularning birligini ta'minlaydi. Shuningdek G.O.Rikkert an'anaviy qadriyatlarning tarixiylik, umumiylik, barqarorlik kabi xususiyatlarini e'tirof etib, ular jamiyat a'zolarining birligini ta'minlaydi, xulq-atvorini tartibga soladi va jamiyatning madaniy identifikatsiyasini shakllantiradi, deb hisoblaydi [1].

Rossiyalik faylasuf L.A.Sugrey "An'anaviylik kontekstining ijtimoiy-falsafiy tahlili" asarida, an'anaviylikni ijtimoiy hayotdagi muhim omil sifatida tahlil qiladi va uning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotga ta'sirini ko'rsatadi. L.A.Sugrey an'anaviylikni o'tmishda shakllangan qoidalar, me'yorlar, qadriyatlar va g'oyalarga asoslangan hayot tarzi sifatida ta'riflaydi. U an'anaviylikni inson hayotidagi barqarorlik va barqarorlikni ta'minlovchi omil sifatida ko'radi. U an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi munosabatlarni juda murakkab va ko'p qirrali deb ta'riflaydi. Uning fikricha, bu ikkisi bir-biriga qarama-qarshi turmaydi, balki o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir [2].

Sugreyning fikricha, an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi munosabatlarni muvaffaqiyatli boshqarish uchun ikkisinin o'zaro hamkorligini ta'minlash kerak. Bu degani, modernizatsiya jarayonida an'anaviylikning ijobiy elementlarini saqlab qolish va uning salbiy elementlarini yo'qotish kerak. Bunday munosabatlarni ta'minlash uchun jamiyatning madaniy identifikatsiyasini saqlab qolish va uning taraqqiyotini ta'minlash o'rtasidagi muvozanatni topish kerak [3]. Marks Veberning "Protestant axloqi va kapitalizm ruhi" asari 1904-yilda nashr etilgan bo'lib, unda protestantlar axloqi kapitalizmni rivojlanishi uchun metodologik asos bo'lganligi tahlil qilinadi. Bu o'rinda, "protestantlar axloqi" an'anaviy qadriyat sifatida baholansa, "kapitalizm" zamonaviy qadriyat sifatida

o'rganilgan. Veberning fikricha, protestantlik axloqi kapitalizmning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Protestantlarning mehnatsevarlik, o'zini tartibga solish, pulni tejash va boylikni to'plashga bo'lgan an'anaviy qadriyatlari kapitalizmning rivojlanishi uchun muhim omil bo'lgan. Veberning "Protestant axloqi va kapitalizm ruhi" asari kapitalizmning kelib chiqishi va rivojlanishiga bo'lgan yangi qarashni taklif qiladi. Uning fikricha, kapitalizm faqatgina iqtisodiy omillar bilan emas, balki madaniy omillar, xususan, protestantlik axloqi bilan ham bog'liq [4].

M.S. Kagan "Qadriyatlarning falsafiy nazariyasi" asarida an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar dialektikasini chuqur tahlil qilgan. Uning fikricha, qadriyatlar doimo o'zgaruvchan bo'lib, tarixiy rivojlanish jarayonida yangi shakllarga kirib boradi. Kaganning fikricha, an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektik munosabatlar quyidagicha:

* Qarama-qarshilik: An'anaviy va zamonaviy qadriyatlar ko'pincha bir-biriga qarama-qarshi keladi, bu esa ijtimoiy ziddiyatlarga olib kelishi mumkin [5].

* Birlashish: An'anaviy va zamonaviy qadriyatlar bir-birini boyitishi va to'ldirishi mumkin. Masalan, an'anaviy axloqiy me'yorlar zamonaviy ijtimoiy sharoitlarga moslashtirilishi mumkin. * O'zgarish: An'anaviy qadriyatlar zamonaviy sharoitlarga moslashish uchun o'zgarishi mumkin, zamonaviy qadriyatlar esa an'anaviy qadriyatlarning qimmatli tomonlarini o'zlashtirishi mumkin. Rene Genonning "Zamonaviy dunyo tanazzuli" asarida insoniyatning ruhiy va ma'naviy qiymatlaridan uzoqlashib, materialistik va texnokratik g'oyalar ta'siriga tushib qolayotganligi tahlil qilingan. Uning fikricha, zamonaviy jamiyatning asosiy muammosi insoniyatning o'z-o'zini yo'qotishi, ya'ni an'anaviy qiymatlarni inkor etishidir. Bu esa, jamiyatda axloqiy va ma'naviy tanazzulga olib keladi [6].

Uning fikricha, bu muammolar quyidagilardan kelib chiqadi:

* Individualizmning g'olib kelishi: Genonning fikricha, zamonaviy jamiyat individualizmga berilib ketgan. Insonlar o'zlarining shaxsiy manfaatlarigagina e'tibor berishadi va jamiyatning umumiy manfaatlarini unutishadi.

* Materializmning tarqalishi: Genon zamonaviy

jamiyatning moddiy hayotga berilib ketganini ta'kidlaydi. Insonlar faqatgina moddiy boylikka intilishadi va ruhiy va ma'naviy qiymatlarni unutishadi.

* Texnokratiyaning hukmronligi: Genonning fikricha, zamonaviy jamiyatda texnokratiya hukmronlik qiladi. Texnologiyalar inson hayotining barcha sohalariga kirib kelgan va insonlarni o'zlarining tabiiy qobiliyatlaridan mahrum qilgan.

* An'anaviy qiymatlarning yo'qolishi: Genon zamonaviy jamiyatning an'anaviy qiymatlarni inkor etishini ta'kidlaydi. Bu esa, jamiyatda axloqiy va ma'naviy tanazzulga olib keladi.

An'anaviy qadriyatlar zamonaviy qadriyatlar bilan qanday o'zaro moslashadi?

An'anaviy qadriyatlar va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlar murakkab va doimiy ravishda o'zgarib turadi. Ular bir-biriga to'liq qarama-qarshi kelmasdan, balki bir-birini to'ldirib, o'zaro moslashishga intiladi. Bu jarayon quyidagi tarzda namoyon bo'ladi:

* O'zgarish va moslashuv: An'anaviy qadriyatlar zamonaviy dunyo talablariga moslashish uchun o'zgarishi mumkin. Masalan, oilaviy qadriyatlar zamonaviy jamiyatda yangi shakllarga kirib, er-xotinlarning teng huquqligi, individualizm, oilaviy tuzilmaning turli xil shakllari kabi g'oyalarni qabul qilishi mumkin.

* Qayta talqin: Zamonaviy qadriyatlar an'anaviy qadriyatlarni yangi kontekstda talqin qilishi mumkin. Masalan, erkinlik g'oyasi an'anaviy jamiyatda shaxsiy erkinlikni cheklovchi omillar bilan bog'liq bo'lsa, zamonaviy jamiyatda u shaxsiy rivojlanish, o'z tanlovini amalga oshirish va o'z hayotini boshqarish huquqi sifatida talqin qilinishi mumkin.

* Birlashtirish: Ba'zi hollarda an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar birlashib, yangi qadriyatlarni shakllantirishi mumkin. Masalan, an'anaviy mehnatsevarlik g'oyasi zamonaviy sharoitda o'z-o'zini rivojlantirish, o'z iste'dodini ochish va o'z kasbiga bo'lgan ehtirosni rivojlantirish bilan birlashishi mumkin.

* Ziddiyatlar: Ba'zi hollarda an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasida ziddiyatlar paydo bo'lishi mumkin. Masalan, an'anaviy jamiyatda

ayollarga nisbatan qo'yilgan cheklovlar zamonaviy jamiyatda tenglik va erkinlik g'oyalari bilan to'qnashishi mumkin.

Umuman olganda, an'anaviy va zamonaviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlar doimiy ravishda o'zgarib turadi va bu jarayon jamiyatning rivojlanishini aks ettiradi. Muhim jihati shundaki, bu jarayon ziddiyatlarsiz emas, lekin o'zaro moslashish va yangi qadriyatlarni shakllantirish orqali jamiyatning barqarorligi va rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Xulosa

Mazkur maqola tarixiylik va zamonaviylik dialektikasining metodologik asoslarini tahlil qiladi. Muallif tarixiy va zamonaviy qadriyatlarning jamiyat, madaniyat, va inson tafakkuri rivojlanishiga qanday ta'sir qilishi hamda ularning o'zaro bog'liqligi va uyg'unligini o'rganadi. Maqolada qadriyatlarning turli zamoniy kontekstlarda qanday moslashishi va bir-birini to'ldirishi ko'rsatilgan. An'anaviy qadriyatlarning barqarorligi va zamonaviy qadriyatlarning moslashuvchanligi birlashib, yangi qadriyatlarni shakllantirishi mumkinligi ta'kidlangan. Shuningdek, maqolada ijtimoiy va madaniy identifikatsiyani saqlash muhimligi, tarixiy merosni o'zlashtirish va zamonaviy taraqqiyotga qo'shish usullari muhokama qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rikkert G.O. Sennost jizni i kulturnye sennosti. – SPb.: Logos, 1912–1913.
2. Sugrey.L.A Traditsionalizm v kontekste sotsialno-filosofskogo analiza. – Stavropol. Avtoref. dok. filos. nauk. 2003. – Str. 16.
3. Sugrey.L.A Traditsionalizm v kontekste sotsialno-filosofskogo analiza. – Stavropol. Avtoref. dok. filos. nauk. 2003. – Str. 16.
4. M.Veber. Protestantskaya etika i dux kapitalizma. – Izb.proizv. – Moskva: Protsess, 1990. – Str. 306.
5. Kagan M.S. Filosofskaya teoriya sennosti. – SPb. 1997. – Str. 205;

6. Genon R. Simvolы svyashchennoy nauki. – Moskva: 1997. – Str. 35.